

Kaposi Márton

Fülep Lajos és az olasz irodalom¹

Fülep Lajost úgy tartják számon, mint több tudományterület nagynevű művelőjét, ma már klasszikusnak tekinthető reprezentánsát, sőt az együtt kutatott humán tudományok modern *uomo universalé*ját. Sokan még most is „számon kérik” a tőle várt és többször meg is ígért nagy szintéziseket, így a *Művészetfilozófiát* vagy a *Dante-monográfiát*, és mindenki sajnálja, hogy több tervezett mű, esetleg más további nagy opus csak „fél elkészültében” maradt a nyomdokaiba lépni óhajtó generációk kutatói számára. Pedig nem kevés és nem pusztán holt dokumentum az sem, amit ránk hagyott: a művésztörténet, a filozófia és esztétika, a kultúrtörténet és a szociográfia művelői még ma is jócskán találhatnak nála érdekes szempontokat, kibontható elgondolásokat, netán kihívásra ingerlő eszméket és megállapításokat. Mert szellemi attitűdjében volt valami szókratészi, izgató nagyvonalúságában valami nietschei, vagyis mintha szándékosan írta volna úgy legtöbb munkáját, hogy az ne keltse a befejezettség érzését, hanem sokkal inkább folytatásra vagy éppen kritikára serkentsen.

I.

Az italianisztika azon tudományterületek egyike, amelyek nagyon érdekelték a sokoldalú Fülep Lajost. Életútja azonban nem úgy alakult, hogy az egyetemi katedra biztonságát élvezve és előnyeit kamatoztatva taníthatta volna Dante népének nyelvét és kultúráját, s nevelhette volna az őt felváltó tanítványokat, és nem is mindig a legszínvonalasabb folyóiratok belső munkatársaként bocsáthatta közre saját döntése alapján megírt olasz témájú tanulmányait. A történelmi körülmények elég hosszú időre csaknem kiszorították – legalábbis a hivatalos – magyar szellemi élet fő sodrából. A Tanácsköztársaság kinevezte ugyan a budapesti egyetem olaszprofesszorának, de Dante *Új Életéről* hirdetett kurzusát már nem volt lehetősége megtartani. A későbbiek során két alkalommal is elesett attól, hogy a katedrát megkapja. Csupán a pécsi egyetemen – ahol a filozófia magántanára volt – oktathatott olaszt rövid ideig Koltay-Kastner Jenő helyetteseként, illetve 1946-ban lehetett mindössze

A szerző magyar–olasz–filozófia szakos tanár, az ELTE Ókori és Középkori Filozófia Tanszékének nyugalmazott oktatója. Fő kutatási területei: az egyetemes filozófia- és esztétika-történet reneszánsz és modern kori szakasza; a régi magyar irodalom és filozófia; a magyar–olasz kulturális kapcsolatok története; a filozófiai antropológia. E-mail cím: kaposimarton@freemail.hu

The author, a retired professor of the Philosophy of Antiquity and the Middle Ages Department of Eötvös Loránd University, is an instructor of Hungarian, Italian and philosophy. His main areas of research are the Renaissance and Modern periods of the history of universal philosophy and aesthetics; old Hungarian literature and philosophy; the history of Hungarian-Italian cultural relations, philosophical anthropology. Email address: kaposimarton@freemail.hu

¹ A tanulmány a szerző számos korábbi publikációjára támaszkodik, kutatási területének fontos része az olasz irodalomtörténet és egyebek mellett Benedetto Croce esztétikája. Lásd KAPOSI (2005); KAPOSI (2006); KAPOSI (1994).

² DIZSERI (2003), 47, 81–83, 175–179, 200–201.

egy évig professzor a pesti olasz tanszéken.² A politikailag kompromittálódott és vidékre visszahúzódott szerző egyéb témájú írásai láttak napvilágot a *Nyugat*ban és más folyóiratokban, meg aztán az italianistáknak akkoriban nem is volt saját szakfolyóiratuk. Fülep alighanem mint az olasz irodalom kutatója élt leginkább „belső emigrációban”.

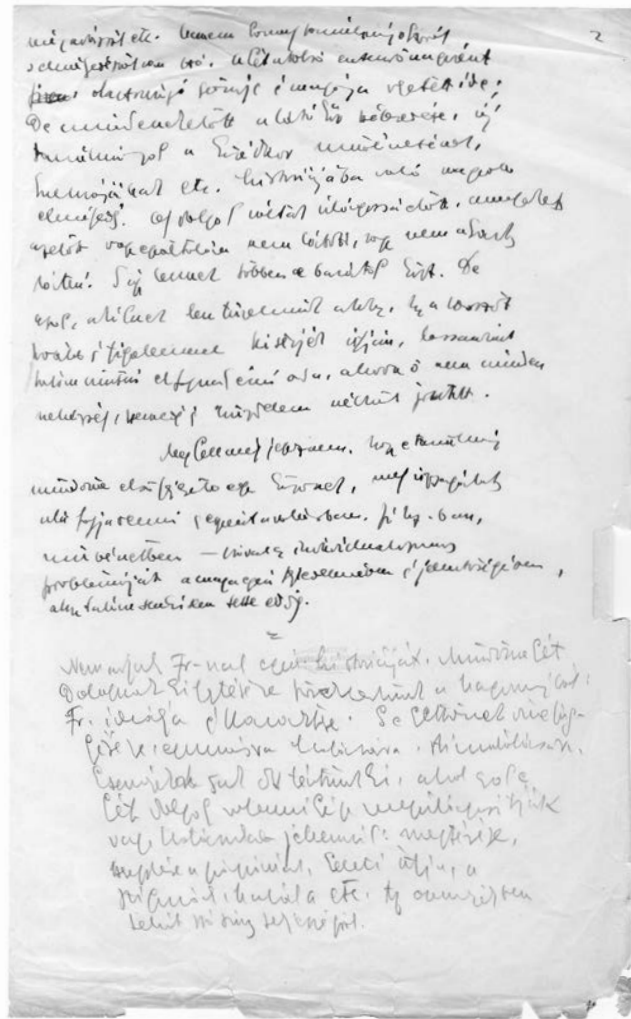
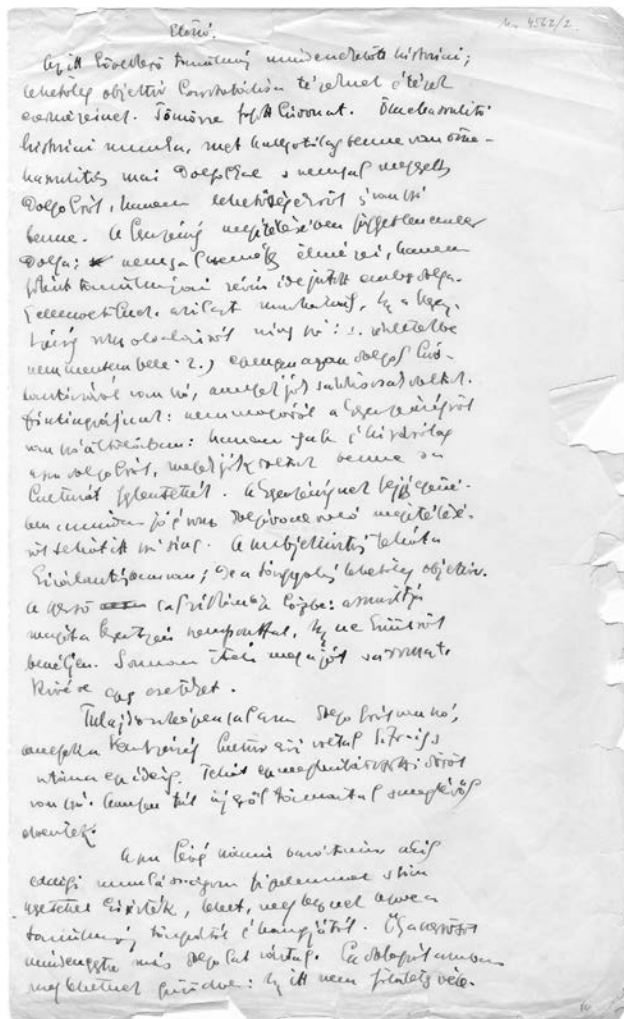
Élete folyamán Fülepnek az olasz irodalomra (és esztétikára) vonatkozóan mindössze kilenc hosszabb–rövidebb cikke jelent meg, s ezek terjedelme még a száz oldalt sem éri el, nem is szólva arról, hogy a két leghosszabb és legfajsúlyosabb mű, vagyis a Croce-bírálat és a Papini-előszó, nem is igazán irodalomtörténeti jellegű.

A legnagyobb lehetőség akkor nyílt Fülep előtt, amikor Alexander Bernát azzal bízta meg, hogy megírja a Műveltség Könyvtárában kiadandó *Világirodalom* című kötet olasz anyagát. Ez el is készült, 1916-ban kijavította a korrekciókat, de a háború miatt itt megszakadt a vállalkozás. A középkor és a reneszánsz nagyjairól (Dante, Petrarca, Ariosto, Machiavelli, Tasso) készült tanulmányok csak hatvan év elteltével láttak újra nyomdafestéket; a százharminc oldalnyi értékes szöveget 1974-ben tette közzé Tímár Árpád és Tőkei Ferenc. De az italianista Fülep Lajos munkásságáról csupán az utóbbi években kezdhettünk teljes képet alkotni, mióta Tímár Árpád kiadta az *Egybegyűjtött írások* három kötetét, illetve F. Csanak Dóra hét kötetben a tudós levelezését. 1995 óta hozzáférhetőek az olasz nyelvű cikkek és az Assisi Szent Ferencről készített monográfia nyersfogalmazványai. Most már előttünk áll a teljes életműnek az a szelete, amely egy nagy tudós szellemi portréjának eddig alig ismert vonásait is megmutatja, azét az emberét, aki az olasz nyelvű kultúra szerelmeseként és művelőjeként a szabadúszó helyzetébe kényszerült, aki a biztosabb intézményi támogatás szempontjából nézve – ahogy egy korábbi írásomban neveztem őt – a magyar italianisztika „lovatlan Szent Györgye” volt.³

³ KAPOSÍ (2005), 15.

Fülep – főleg mint az olasz irodalomtörténet művelője – tulajdonképpen élete végéig nagyrészt abból a szellemi municióból táplálkozott, amit párizsi, londoni és több hosszú itáliai tartózkodása során halmozott fel az első világháború előtt. A legkiválóbb irodalomtörténészeket olvasta: Giosue Carduccit, Francesco De Sanctist és Raffaello Fornaciarit; a legmodernebb filozófusokkal, a futuristák képviselőivel tartott személyes kapcsolatot: Giovanni Papinival és Giuseppe Prezzolinival, valamint a firenzei Biblioteca Filosofica más neves tagjaival; az egyre nagyobb tekintélyű Benedetto Crocevel polemizált. Gondolkodói elmélyülésében a német filozófia – Max Stirner, Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche és Wilhelm Dilthey – tanulmányozása segítette. (Ernst Machról is írt, de őt lényegében fizikusnak tartotta.) Európai távlatú kitekintését azonban – ha más külföldi útjai és saját igényessége nem tették volna is – a Vasárnapi Kör baráti társasága mindenképpen serkentette és frissítette. Fülep nem kis mértékben éppen azért lehetett jó irodalomtörténész, mert – alapos szellemtörténészként – kellő elméleti ismeretekkel rendelkezett, így a filozófiát, a teológiát, az esztétikát és a kultúrtörténetet mindig együtt alkalmazta olykor még apró filológiai problémák megoldásához is. Ez a nálunk meglehetősen eluralkodott pozitivizmus korában eléggé feltűnő volt, hiszen a magyar italianisztikában ekkor már nem Arany János, Szász Károly és Péterfy Jenő igényessége és mentalitása uralkodott,

hanem Radó Antal és Körösi Sándor minden tiszteletet megérdemlő, de mindenhez mégsem elegendő alapossága, és Radó olasz irodalomtörténeti összefoglalója, Kato-
na Lajos Petrarca-monográfiája, illetve Kaposi József *Dante Magyarországon* című
kötete mellett nem sok áttekintő művet tudtak felmutatni az olasz irodalom akkori
kutatói. Nagyon jól választott tehát Alexander Bernát, amikor Fülepet kérte fel az
olasz irodalom két legnagyobb korszaka klasszikusainak bemutatására.

32. Fülep Lajos Assisi Szent Ferencről tervezett könyvének előszava. Firenze, 1909

Fülep széles értelemben felfogott olasz irodalomtörténeti munkáinak többsége 1908 és
1916 között készült, köztük két *monográfia* első változata: Assisi Szent Ferencről
és Dantéről. Az ezekből kiemelt vagy ezek alapján írt részletek szerzőjük életében
is csak később láttak napvilágot: Dantéről két évfordulós cikk 1921-ben, az egyik
a *Nyugatban*, a másik a *Hit és Élet* című protestáns lapban. A Szent Ferencről készült
kézirat nyomán három igen rövid cikk jelent meg a húszas években a *Diákvilág* című

újságban. A Dante-téma érdemi részét és a *Világirodalomnak* szánt többi tanulmányt, a humanizmusról, Ariostóról, Machiavelliről és Tassóról szólót a Timár-Tőkei-féle válogatás tette hozzáférhetővé 1974-ben, majd még később a Petrarcaról és a 19. századi regényről készült fejezetet Timár Árpád publikálta az *Egybegyűjtött írások* II. kötetében 1995-ben.⁴ A San Francesco-kézirat egészét és a két olasz nyelvű cikket (az „édes új stílusról” és Dante Beatricéjéről) szintén az utóbb említett kötet tette először elérhetővé.⁵ Ezt az összességében mintegy száznegyven oldalnyi kidolgozott anyagot, továbbá a százhatvan oldalnyi nyersfogalmazványt és ötven oldal töredékes szöveget (ami összesen háromszázötven oldal, egy könyvnyi értékes anyag) hosszú évtizedeken, több generáción keresztül szinte senki sem hasznosíthatta.

Életében Fülepnek – a már említett *Nyugat*-beli cikke mellett – három nagyobb és valóban fontos tanulmánya kapott nyilvánosságot: a Croce-bírálat *A Szellem* című folyóiratban 1911-ben, a Papini-előszó 1925-ben, és *Az új élet* Jékely-féle fordításához készült bevezetés 1943-ban. Az életmű italianisztikai részének háromnegyede a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában aludta jó félszáz éves Csipkerózsika-álmát.

Most, amikor már annak is negyven éve, hogy a szerző nincs közöttünk, és teljesítményének egészéről is elég sokat tudunk, arra vonatkozóan kezdhethetünk érdemleges és elmélyült vizsgálatot, hogy miről maradtak le több nemzedék italianistái és művelt érdeklődői, illetve mi az, amiről mi még nem maradtunk le teljesen.

II.

33. Fülep Lajos az 1930-as években
Pécsen

Fülep Lajos – néhány epizódyszerű évet leszámítva – nem oktatója, hanem *kutatója* volt a széles értelemben felfogott olasz irodalmi kultúrának. Ez azzal járt, hogy viszonylag szabadon választotta témáit; nem kellett kötelességszerűen szólnia azokról a nagyságokról, így a reneszánsz utáni klasszikusokról (például Alfieriről, Leopardiról, Carducciról, Pirandellóról), akik kevésbé érdekelték, vagy akiket nem tudott más, számára fontos képzőművészeti témával összekapcsolni. Ő az olasz irodalom választott korszakaiban is csupán a legkiválóbbakat vizsgálta: a *világirodalmi nagyságokat* és korukat elemezte. (Alexander felkérése és az ő vonzalmi könnyen találkozhattak.) Amikor más területekre volt kénytelen kirándulni – mint *A regény a XIX. században* című fejezetben –, a többi európai mellett feltűnően keveset írt az olaszokról: a csak név szerint említettek kivül (Nievo, Verga, Deledda, D’Annunzio, Serao, Fogazzaro) Manzoni is mindössze egyoldalnyi terjedelmet kap.

Fülep jól ismerte az olasz irodalmat, de mindig az adott feltételek-től függően és a konkrét elvárásoknak megfelelően foglalkozott a különböző korok íróival. Jól mutatja ezt pécsi magántanári időszaka, amikor azokról a kedvenceiről is beszélhetett, akiknek alapos tanulmányokat szentelt (Dante és a humanisták), de mint lelkiismeretes oktató, más nagyságok bemutatását is kötelességének érezte (Sienai Szent Katalin,

Boccaccio, Goldoni, Alfieri, a Risorgimento irodalma).⁶ Lehetőségeihez képest figyelt a magyar italianisztika eredményeire; így például leleplezte Lustig Géza plagizálását (aki Rémy Gourmont Dante-tanulmányának szinte szó szerinti fordítását adta ki a sajátjaként), illetve felhívta Babits figyelmét Hirschler József *Dante pokla* című munkájára, és recenziót közölt róla a *Nyugat*-ban 1930-ban.⁷ Weöres Sándor és Károlyi Amy neki küldte el 1961-ben néhány Dante-vers fordítását nyelvi ellenőrzés végett.

⁶ KOPASZ (1980), 24–25.

⁷ BABUS (2003), 170–172.

A tanulmányíró Fülep azonban a világirodalom *középkori és reneszánsz kori* olasz klasszikusait mutatta be kellő alaposítással, olyan színvonalon, ami nemcsak a művelt érdeklődőket, hanem a szakma képviselőit is kielégíthette. Az utóbbiaknak főként azzal tudott újat mondani, hogy a legfrissebb szakirodalom alapján *szintézis* formájú képet adott, eleven esszéstílusban. A szellemtörténész *átfogó módszerével*, az esztéta *művészi igényességével*, a kultúrtörténész *konkrétság iránt fogékony együttlátásával* közelített minden alakjához. Elsősorban abból az alapvető szempontból ítélte meg a teljesítményeket, hogy az illető alkotó mennyire kidolgozott és adekvát világnézet segítségével közelítette meg saját korát, milyen mélységben látta és élte át annak legátfogóbb és legégetőbb problémáit, továbbá mennyire volt képes a feltártak megoldásához a maga egyéni művészi eszközeivel hozzájárulni.

Fülep szerint a *világnézet* teszi lehetővé a művész számára, hogy értelmesen eligazodhasson a maga korában, felismerje annak gazdag összevisszaságában lényegi rendjének alapvonásait. Már a San Franciscóban leszögezte: „Minden kornak szükségé van: 1) *metafizikai alapra*, egy összetartó alapra, melyre e kultúrának minden mozzanata visszavezethető, az elvek, hitek és meggyőződések oly magasabb rendű egységére, melyben a különbségek és ellentétek is elférnek, szüksége van egy összefoglaló erőre, mely a kultúra megnyilatkozásait megóvjá a széjjelzülléstől; [...] szüksége van még a metafizikai alapon kívül – 2) *nagy egyéniségre*, mivel minden igazán mélyreható esemény, döntő lépés a nagy egyéniséggel történik.”⁸ A később írt *Művészet és világnézet*-ben az is hangsúlyt kap, hogy a világnézet válik a műalkotások legfőbb tartalmi összetevőjévé, tehát a kor lényegét megérteni képtelen művész nem válhat nagy és eredeti alkotóvá. Erre épül az *egyéniesség* munkája, annak tehetősége küzdi majd ki a megfelelő formát, ami a sajátossá alakított világnézetit tartalmat esztétikusan és hatékonyan megjeleníti. Bizonyos korszakok – világnézetük jellege miatt – jobban vagy kevésbé kedveznek a revelatív és eligazító alkotások létrejöttének, de a siker végső soron mégis a művészen múlik: ő lehet képes arra, hogy eljusson a leglényegesebb problémák feltárásiáig is, vagy csupán beéri az ellentmondások jelzésével, a tünetek számbavételével, netán a tömegigény pusztá kiszolgálásával. A történetiség nagyrészt olyan módon merül fel Fülepnél, hogy mennyire teszi lehetővé bizonyos problémák legsikeresebb megragadását.⁹

⁸ FÜLEP (1995b), 410.

⁹ MÁRFAI MOLNÁR (2001), 113–119.

Két nagy és egymástól jól elkülöníthető korszak olasz irodalmát és annak világnézetit foglalatát elemzi Fülep legérettebb tanulmányaiban: a vallási alapokon nyugvó *kései középkorét* és az azt követő, a vallásit az esztétikai világnézettel felváltó *érett reneszánszét*. A két korszak *világirodalmi* szintű nagyságait – később is hangoztatott felfogásának megfelelően – egyben az olasz irodalom legkiválóbb *nemzeti* képviselőiként mutatta be.

Szerinte a középkor két nagy egyetemes, összefoglaló életműve Assisi Szent Ferencé és Dantéé. A *szent* a vallási alapokat újította meg és vitte közelebb a kor emberéhez, mégpedig csodálatos átéléssel és költői ihletettséggel, sőt mindezt művészi leg is kifejezte, hiszen például a *Naphimnusz* (a világirodalom egyik gyöngyszeme) a természet, Isten és ember szeretet általi összetartozásának a maga naiv spontaneitásában felfogott, megejtő és fölemelő kifejezése. A *költő* Dante a kort foglalta össze a maga lehetséges teljességében, a hit által megújítható világával és megújulásra váró embereivel, akik azonban nem akarták felszámolni ezt a világot.

Fülep értékrendjében Dante a legnagyobb költő, nemcsak az olasz, de az egész világirodalom *poeta sommo*ja. A tizes évek elején készült monográfiafogalmazványát később teljesen ki akarta dolgozni, és könyv formájában közzétenni, esetleg idegen nyelven, de korábban is csak addig jutott el, hogy egy kismonográfia jellegű és méretű tanulmányt adjon le Alexander Bernát köteté számára.¹⁰ Ebben az igényes összevonásban minden lényegeset elmond a dantei életmű egészéről, és megtalálható benne irodalomtörténeti koncepciójának összes jellemző eleme. Világossá teszi, hogy Dante nemcsak összefoglalta, hanem meg is haladta a középkort; ez életműve egészére, nem csupán az azt megkoronázó *Isteni színjátékra* jellemző. Művészetében épp az a rendkívüli, hogy nemcsak a maga mögött hagyott kort fejezi ki teljes komplexitásában, de a következőről is hasonló módon lényegesek a meglátásai.¹¹ A *nullius in verba* *dogmatis expers* Dante alkotásait egymáshoz viszonyítva is értékeli, és megállapítja, hogy a két legnagyobb szépirodalmi mű közül *Az új élet* az intenzív totalitás, az *Isteni színjáték* az extenzív totalitás talán utolérhetetlen példája. Az előbbi a személyiség legmélyéig hatol, az utóbbi a mindenséget fogja át, de – és ez mindkettőre jellemző – nem csupán a maga egész mivoltában, hanem nagyfokú változatosságában és belső gazdagságában is. A *Commediára* különösen jellemző, hogy minden lényeges benne van, jól elrendezetten, a neki leginkább megfelelő helyen jelen, és sokatmondóan fordul az őt szemlélő utazó, sőt az ő útját, „lelki itineráriumát” vállalni megpróbáló olvasó felé is.

Fülep vallási–művészi vízióként fogja fel a *Commediát*, s ebből arra a következtetésre jut, hogy a mű egy óriási és rendhagyó *lírai alkotás*, központi problémája az ember személyes viszonya Istenhez, tartalma lelkiállapotokon keresztül vezető utazás, lelki élmények láncolata, amelyet epikai és drámai mozzanatok tarkítanak és színeznék ugyan, de alapvetően „epikai végbemenés nélküli lírai variáció, aritmetikai haladvány, tiszta bensőség”, „az út valósága esetében is misztikus–lírai”.¹²

A stirneri individuum-koncepció és a diltheyi élményfogalom ismeretében gondolkodó irodalomtörténész tulajdonképpen az *alkotói attitűd* lényegének szubjektum mozzanatát hangsúlyozza itt túl, amit aztán valamennyire korrigál is, amikor Schellinggel egyetértve határozza meg a *Commedia* műfaji hovatartozását: külön műfaja van, s ebbe csak ő tartozik bele. Fülep ezt úgy magyarázza, hogy a *Színjáték* főként komplexitása révén egyik ismert műfaj keretei közé sem illeszthető, mert mindegyik elemeiből sokat tartalmaz, és elsősorban a lírai jelleg fogja össze. Ez a dominánsan lírai szintézis azonban szervesen összetett, hiszen együtt van benne az *élmények skálájának* hihetetlen gazdagsága, az *érzelmek* sokfélesége, de ezek *gondolati reflek-*

¹⁰ Fülep Lajos levele Mészöly Miklóshoz 1922. szeptember 11-én, Révészné Alexander Magdához 1922. szeptember 13-án, Elek Artúrhoz 1923. január 12-én és 1926. március 6-án, Tolnay Károlyhoz 1923. március 22-én. FÜLEP (1992), 144, 148, 173, 286, 179.

¹¹ SALLAY (1986), 27–28.

¹² FÜLEP (1995a), 270.

táltsága is, mégpedig a legmagasabb szellemi szintig általánosított formában, továbbá a felsoroltak utolérhetetlen egysége az *érzelmi-gondolati líra* kivételességében. A *Commedia* „végső formája egyetlen élmény, egyetlen lelkiállapot. [...] A lírai szellemnek teljes kibontakozása a legmateriálisabb, érzékibb, külsőlegesebb viszonytól valamely közvetlen adott valósághoz, föl egész az immateriális, érzékfölötti, tisztán bensőséges önmagaérzésig, az abszolút önézésig, az abszolút szellemmel azonosító önézésig, a hegeli abszolút tudás pandanjáig; a *Commedia* a lírai szellem »Phänomenologie«-je, nemcsak líra, hanem a lírának filozófiája, rendszere. Az összes lírai momentumokat magába öleli, [...] a legelemibb materiális létérzéstől az individuális lezártágon és formán keresztül fel az abszolút általánosságig, az abszolút létig, a misztikus élményig: a materiális káosztól föl a szellem mindent átfogó egyetemességéig.”¹³ De észreveszi Fülep ebben a fölemelkedő útban a *hegeli* szellemfenomenológia fejlődésbeli emelkedésének egy fontos párhuzamát is: az *egyénnek az emberi nem útját kell lerövidíttetten végigjárnia* ahhoz, hogy az emberiség értelmes életet élő, értékes tagja lehessen.

¹³ Uo.

A kivételesen felkészült, kifinomult ízlésű, különös problémaérzékenységgel megáldott Fülep korszerű, komplex, az eszmeiséget és a művészséget egyaránt feltáró elemzést adott kedvenc és egyben *etalonként* is alkalmazott költőjéről. Olyan megállapításokat vetett a sajnos csak kéziratárban sárguló papírra, amelyenekhez hasonlókat *évtizedekkel később* tettek közzé olyan kutatók, mint Auerbach és Panofsky.

Dantét Fülep szerint a középkor világa és rendkívüli tehetsége együtt emelte utolérhetetlen költői magaslatokra, ami viszont az utána következőknek, a *reneszánsz* nagyjainak – a korszak előnyeit illetően – már nem adatott meg. A reneszánsz hagyta elenyészni a középkor számos értékét, elsősorban a vallásos hitet; ugyanakkor sokat átvett az antikvitástól, amely nagyrészt formakultuszként élt tovább; a természet fölfedezésével pedig nem társult kellő tudatosság – így a reneszánsz felszabadult eszmevilágában sok tér maradt a szkepticizmus, a cinizmus és a szabadosság számára, a látszatok túlértékelésére, ami a művészetben a formák túlbecsülésére, a könnyebb megoldások elfogadására inspirált. Fülep keményen bírálta a középkornál üresebbnek és felületesebbnek ítélt reneszánszt, és úgy látta, hogy ezek és jellemzői kevesebbet ártottak a képzőművészeteknek, mint az irodalomnak. Az előbbit valamennyire viszsza tudta tartani a szélsőségektől az anyagszerűség nagyobb fokú konkrétsága, az utóbbi korlátlanabbul csaponghatott. A szépirodalom jobban megszenvedte, hogy nélkülöznie kellett a szilárd világnézet eligazító közreműködését, mert kijózanító fogódzó nélkül kellett átélnie a metafizika visszaszorulását, a katolicizmus válságát, és el kellett fogadnia az „*esztétikai világnézet*” megejtő felületességének csendes előrenyomulását. Ugyanis „ez a világnézet a reneszánszé. Ennek a világnézetnek költői esz-
közökkel való kifejezése, a komolyság, mellyel a művészetnek áldoz minden egyéb szel-
lemi érték rovására, a forma befejezett tökélye, melyben az esztétikai szépnek ideálja
konkrét alakot ölt.”¹⁴ Ez az átmeneti kor Petrarcajánál még nem jelentkezett feltűnően, de az érett reneszánsz nagyjait, különösen Ariostót és Tassót mélyen érintette.

¹⁴ FÜLEP (1995c), 315.

A tudós Petrarca az antik hagyomány feltámasztásának példászerű képviselője; a *lírai költő* a művészi átmenet *siker*es megvalósítója. Nem veti el a vallást, csak

lazítani próbál annak kötelékein, főleg askétizmusán; nagyra értékeli az ideálokat, köztük a világiakat is, de nem tudja őket kellő konkrétsággal megjeleníteni. A *Dalokönyvben* igazán költői módon nem szerelmének tárgyát mutatja be, hanem – és ezért kiváló lírikus – a *saját érzelmeit*. A szeretettel és rajongással megközelített nő iránti, alapvetően világi tartalmú érzéseit nagyon változatosan képes fegyelmezett formában, hol inkább elégikusan, hol inkább idillikusan kifejezni. Olasz nyelven ír, gazdag formakultúrát teremt, a világhoz való viszonyulásában kitüntetett helyet kap a *szerelem* és a *hírnév*, foglalkoztatja az emberi élet *értelme* és *hazája sorsa* – vagyis Petrarca már lényegében *modern* költő, de még nem minden ízében az. „A modern szerelmi líra tehát – teszi hozzá Fülep –, amelynek forrása a férfi és a nő emberi – alapjában erotikus – viszonya, Petrarccal kezdődik, s e tekintetben elődeivel szemben jelentékeny közeledést mutat a mai idő felé. De ha asszony is Laura, még nem egyén. Amit róla a költő révén megtudunk, csupa általánosság: ő az Asszony maga, a női nemnek ideája, szimbóluma. Bármennyire általánosság is azonban, a költőnek hozzá való viszonya mégiscsak erotikus, mert Laura mintegy a költő egész szerelmi életének foglalata, testetöltése – kifejezése mindannak, ami szerelmi vágyódás Petrarcaiban, mint férfiban, általában a nő iránt élt. Ez, ti. az erotikus momentum olt életet az általánosságba, amennyiben más momentumokkal összeütközésbe kerül.” Ezért lehet egyszerre „egyéni és mégis tipikus”.¹⁵

¹⁵ FÜLEP (1995d), 279.

Petrarca nem volt annyira egyetemes, mint Dante, de volt annyira eredeti, hogy *megalapozójává* válhatott a modern európai lírának. Ilyen mértékű és hatású eredetiséget hiába keresnénk a nagy epikusok, Ariosto és Tasso teljesítményeiben. Fő műveiket jelentő lovagi eposzaikat épp az jellemzi, hogy hiányzik belőlük a természetes eredetiség, hiszen idegenből átvett témát dolgoznak fel, és hozzá az antik költészet formaelemeit használják dekorációként. Ráadásul már ebben is megelőzte őket Lorenzo Medici a maga természetesebb szerelmi költészetével, és Angelo Poliziano a lovagi játékok kifinomult formai ábrázolásával.

Fülep szerint Ariosto *Őrjöngő Lórántja* ahhoz hasonlóan fő műve a reneszánsz irodalomnak, mint Dante *Isteni színjátéka* a középkorinak, de értéke – mint korának is – távolról sem akkora. Ariosto szervesen folytatja költő elődeinek munkáit, ami még távolabb viszi a lehetséges tartalmi eredetiségtől és gondolati mélységtől. Hősei nem a reneszánsz kis és nagy emberei, hősei és áruói, hanem idealizált figurák; történetei nem a kor ellentmondásokról feszülő történései, hanem mesés kalandok; és olyan határozott eszme sincs benne, ami egybefűzné a képzelet játékait. Egyes jelenetei, szerelmi történetei szebbek és megkapóbbak, mint az egész, főként ezek nem engedik elfelejteni a művet a későbbiek során sem. A költői anyagának tetszetős fantasztikumával tisztában levő költő az *ironia* eleganciájával tartja magát távol az elmondottaktól, illetve figyelmeztet a komolyan vétel csapdáira. Szolid kritikája ez a lovagvilág irodalmának, de nyoma sincs benne annak a szatirikus látásmódnak, amely Cervantes *Don Quijotéját* jellemzi.

Végezetül Fülep mégsem tagadja meg Ariostótól az elismerést. A fő mű nagyságát, sőt sajátos eredetiségét *elragadó nyelvi megformáltságában* jelöli meg. Így minősíti: „A Furioso minden erényével és hibájával egyetemben a szó szoros értelmé-

ben eredeti mű, saját képzeletvilágával, stílusával, színével, fajsúlyával és zenéjével, melyből semmi sem ri ki idegenszerűen. Röviden szólva egyöntetű: egyetlen ember fantáziájának műveként hat, s minden részén ugyanazon formáló kéz nyoma látható. [...] Egyöntetű, de nem egységes."¹⁶ A költő sokat tett azért, hogy egy kedvezőtlen korban mégis szép művet alkosson, de ezt nem a magával ragadó tartalmi mélység révén, hanem az imponáló külső forma segítségével sikerült elérnie.

¹⁶ FÜLEP (1995c), 307.

A reneszánsz, nem pedig a barokk nagyjai között tartja számon Fülep Tassót, aki Ariostóhoz többé-kevésbé hasonló minősítést kap. Bírálója szerint ő is nagyjából ugyanazokat a hibákat követte el: idegenből vett téma, eszményített alakok, fantasztikus meseszöveg, laza szerkezet. *A megszábadított Jeruzsálem* legfőbb értéke is a szép forma és az egészből kiemelkedő kedves jelenetek. Fülep mégis elmélyültebbnek ítéli Tassót: olyannak, aki jobban átéli a problémákat, nem tud könnyedén derűs lenni; nála a hithez vagy a természethez való menekülés életbevágó jelentőségű lesz. Vagyis: „Az elégikus hangulat, valami megnevezhetetlen és nehezen megokolható bánat, az egész világnak mintegy könnyes fátylon keresztül szemlélése – ez a vonás dominál Tasso lelkében és vonul végig az egész poémán.”¹⁷ A líraiság nála hol idillikus, hol melankolikus, hol tragikus fényt ölt, amit színes és tömör nyelvezetével jól ki tud fejezni. Fülep úgy véli, hogy a sokféleképpen és árnyaltan idillikus Tasso az *Aminta* című pásztorjátékában talán adekvátabban fejezte ki költői önmagát, mint feladatként vállalt keresztény lovagi eposzában.

¹⁷ FÜLEP (1995e), 337.

A reneszánsz harmadik nagy egyénisége, Machiavelli nem az elegáns formát helyezte előtérbe, hanem a tartalmat, a valóságos reneszánsz életet, „a maga nyers valóságában, brutális szükségszerűségében”.¹⁸ Fülep szerint ő volt az a „politikai zseni”, aki jól látta mind a politika általános módszereinek legfőbb jellemzőit, mind Itália egyesítésének szükségességét, amit a korántsem erkölcsös politika révén kell majd végrehajtani. Helyesen ismerte fel, hogy a politikában sajátos törvények működnek, nagy szerepet kap az erőszak és a színlelés, illetve elengedhetetlenül fontos a jól működő állam. Az államformák közül kiemelkedik a monarchia és a köztársaság; a monarchia megteremti, a köztársaság kiteljesíti az erős államot. Bátran kimondta, hogy a hagyományos erkölcs és a keresztény vallás nem segíti a politikát, az egyház különösen akadályozhatja, de határozottan törekedni kell általában is az erős állam megteremtésére, ami Itáliában különösen aktuális.

¹⁸ FÜLEP (1995c), 327.

Fülep úgy véli, hogy Machiavelli *túl merészen* (szinte az elfogadást gátló mértékben) fogalmazta meg nagyon is helytálló felismeréseit a politika autonómiájáról, pragmatikusságáról és tudományos *tárgyilagosságra* irányuló törekvéseiről. Fülep ezt nagyon fontosnak tartja, mert szerinte talán Machiavelli is elgondolkodhatott azon, hogy a józan megfontolás korlátozhatja az amoralitást, visszatartó erő lehet az impraktikus erőszakkal és intrikával szemben. Ennek a véleményének akkor adott hangot a firenzei gondolkodó, amikor a két alapvető államforma pozitívumainak egyesítését javasolta a kevert állam (*stato misto*) kialakításaként. Fülep a következő megjegyzést fűzi hozzá: „Az ideális államforma a monarchiának s a republikának keveréke, az, amelyben a tirannizmus a demokrácia ereje, a demagóg túlkapást az uralkodó tekintélye tartja féken.”¹⁹

¹⁹ FÜLEP (1995c), 320.

Fülep részben megérti az ízig-vérig *reneszánsz* Machiavellit, aki az erős modern állam és az olasz egység megteremtése végett nem aggodalmaskodik az erkölcsi normák részbeni megszegése miatt, és bírálni meri a katolikus egyházat, sőt megérti az *előremutató modern gondolkodót* is, aki a politikai eszközök többségét olyan *technikának* fogta fel, ami nem az államforma függvénye, hanem a *racionális* belátás eredménye, és semmilyen hatalom nem mondhat le róla. Ugyanakkor jól látja az ezt másra felhasználó *machiavellizmus* lényegét is. Egy időskori visszaemlékezésében megjegyezte: „Károlyi akkor is gentleman akart lenni, amikor machiavellizmusra lett volna szükség.”²⁰

²⁰ FODOR (1986), 626.

Nem lett volna irodalomtörténész Fülep, ha nem szól Machiavelli nyelvezetéről. Szerinte ő a modern olasz próza kialakítója; „stílusa egyszerű, átlátszó, tömör és velős, csupa erő és plaszticitás, minden külső dísz megvető. [...] Igazi tudományos stílus, amely egyúttal a legnagyobb mértékben művészi is.”²¹ Ugyanakkor Fülep nem feledkezik meg a szépiróról, a *Mandragóra* és a *Belfagor* szerzőjéről. A nagyrészt De Sanctist követő elemző az Itáliát felszabadítani és egyesíteni akaró Machiavellit állítja előtérbe, de talán az ő elemzésében ad hangot leginkább annak a koncepcionális felfogásának, hogy a nemzeti és az egyetemes mindig elválaszthatatlan egységben valósul meg.

²¹ FÜLEP (1995c), 327.

Korszakjellemzéseiben Fülep a *világnézet* művészi megjelenítésének lehetőségeit tartja leginkább szem előtt; az egyes alkotóknál pedig *koruk problematikájának megragadását*, a teltebb vagy könnyedebb és üresebb forma megvalósulását. A *művészséget*, annak sikerességét, eredetiségét követi nyomon, az *esztétikai* értékeket minősíti, de ezt minden tanulmányában úgy készíti elő és alapozza meg, hogy behatóan, szinte iskolás pontossággal ismerteti az író legjellemzőbb műveit. A cselekményt, a gondolatrendszert, a kibontható szerkezeti képet szinte túlzott aprólékosággal idézi az olvasó elé, így az *Isteni színjáték*, az *Őrjöngő Lóránt*, a *megszabadított Jeruzsálem*, sőt a *Daloskönyv* és a *fejedelem* esetében is. Nem akar kétséget hagyni afelől, hogy meglátásai nem önkényesek, minősítései helytállóak. A bemutatott művekben valóban ott rejlenek a főlemlített hibák, és természetesen megvannak csak rájuk jellemző értékeik is, ez utóbbiak miatt érdemes őket újra kézbe venni. S nem csupán a régi korok erőt vagy szépséget sugárzó klasszikus alkotásait, hanem az olyan, önvizsgálatra és megújulásra serkentő moderneket is, mint Papiniét.

III.

Fülep italianisztikai tárgyú munkái jól illeszkednek más témájú műveikhez. Ő mindig az adott kor lehetőségeihez viszonyított, a művészi sikerességet kérte számon, és a ma is élvezhető jellegre figyelt. Nem emelte ki feltűnően – legalábbis közvetlenül – az olaszok irodalmának nemzeti jellegét, úgy közeledett hozzájuk, mint a máig érvényes európai kultúra kiemelkedő megalapozóihoz, ezért inkább egyetemességüket állította előtérbe. Amikor a meg nem jelent *Világirodalom* reneszánsz anyagát (Petrarcáról, Ariostóról, Machiavelliről írott cikkeit) később ki szeretne volna adni a *Nyugatban*, ezt az átfogó címet javasolta: „Az újkori irodalom kezdetei.”²² A közép-

²² FÜLEP (1992), 173. Fülep Lajos levele Elek Artúrhoz 1923. január 12-én.

kor és a reneszánsz olasz kiválóságait mint az alapvetően humánus értékek újrate-remtőit és korszerűsítőit emelte ki: a kereszténységet megújító és megtartó Szent Ferencet és Dantét, a derűs szépséget más-más változatban sugárzó Petrarcat, Ariostót és Tassót, a hazáját féltő és szerető Machiavellit és Manzont, az új tájékozódásra, útkeresésre serkentő korabeli moderneket.

Az egykori italianista többségükben csaknem száz, de akár csak hetven évvel ezelőtt készült tanulmányai persze ma aligha nyújthatnak nekünk bármit is filológiai-
lag, de a *filológiai alaposság példáját* igen, sőt ezen túl még azt is, hogy az adatsze-
rűségüket tekintve alapos tanulmányokat *szépen*, az esszé olvasmányos formájában
is meg lehet írni. A középkort és a reneszánszt sem a keresztény kultúra monolit
egységének megléte vagy hiánya alapján közelítjük meg ma már, de a *világnézet* és
a *korviszonyok* szem előtt tartásáról a tőle tanultakról gondolkodva sem érdemes
lemondanunk. Ugyanakkor túlzottnak láthatjuk az alkotói megnyilatkozás hang-
súlyos jelenléte miatt lírainak minősíteni az alapvetően mégiscsak epikai műveket
(különösen az *Isteni színjátékot*, amit a szakmabeliek vízióknak vagy eposznak, vagy
ez utóbbi regényt előkészítő változatának minősítenek); azon viszont elgondolko-
hatunk, hogy az alkotói *intencionalitás* hogyan és mennyire törhet utat magának
a műegész megformálásában, illetve ennek milyen műfaji velejárói vannak. A forrá-
saira csak nagyon szűkszavúan utaló Fülep azt is segíthet tudatosítani, hogy – mint
erre különösen Dante-tanulmányai engednek következtetni (amihez olasz, német és
angol források legjavát hasznosította) – a szakirodalom terén a lehető legszélesebb
körben kell tájékozódni, de támaszkodni kizárólag a legkiválóbbakra szabad.

És még egy fontos szempontra figyelmeztet Fülep példája: az irodalmi ta-
nulmányok és kritikák – nem úgy, mint azt Oscar Wilde, Gabriele D'Annunzio és
Giuseppe Antonio Borgheese hirdette a századforduló időszakában – nemcsak hogy
nem múlhatják felül, de nem is helyettesíthetik magukat a szépirodalmi műveket,
csupán segíthetnek *megérteni* és *élni* őket. Nézete inkább a más tekintetben bí-
rált Croce véleményéhez közelít, az újra fellendülő hermeneutika alapgondolatát
tudatosítja: a műalkotást mindenekelőtt önmagából lehet megérteni, a tudományos
ismeret (a szekunder irodalom) csak jó és fontos fölvezetés hozzá.

Csaknem mindegyik tanulmányában utal arra valahogyan, hogy miért érde-
kelheti a *ma emberét* az ő elemzése által is közelebb hozott klasszikus alkotás. Szent
Ferenc, Dante és Papini a hit örök érvényű fontosságát nem engedi elfelejteni; Pet-
rarca lírája modernségével a „mai idő felé” mutat; Ariosto és Tasso legszebben meg-
írt idillikus és drámai jeleneteivel képes ma is esztétikai élvezetet nyújtani. A fiatal
Fülepet is az a megfontolás vezérelte, amit idős korában fogalmazott meg legvilá-
gosabban a már címével is sokat mondó tanulmányában: A *Vita Nuova* és a mai
olvasó. A legfontosabb kérdés ez: „Mit adhat a *Vita Nuova* a mai művelt olvasónak?”
És a felelet: „A kérdésre magának a műnek kell válaszolnia, irodalomtörténeti vagy
egyéb jelentőségének előzetes tekintélyi szuggerálása vagy utólagos belemagyarázá-
sa nélkül. Költői, művészi alkotásnak magában és magából kell adni tudnia, különben
művelődéstörténeti adalékká másul. Úgy is lehet érdekes és fontos, de már nem élő
élet, mint ami a bármikori költészetből ma is és mindenkor aktuális.”²³

²³ FÜLEP (1976), 240.

BIBLIOGRÁFIA

- BABUS (2003) – BABUS Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban, in Uő: *Tanulmányok Fülep Lajosról*, Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár, 2003, 83–267.
- DIZSERI (2003) – DIZSERI Eszter: *Fülep Lajos élete*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2003.
- FODOR (1986) – FODOR András: *Ezer este Fülep Lajossal*, I, Budapest, Magvető, 1986.
- FÜLEP (1976) – FÜLEP Lajos: A Vita Nuova és a mai olvasó, in Uő: *Művészet és világnézet. Cikk, tanulmányok 1920–1970*, szerk. TIMÁR Árpád, Budapest, Magvető, 1976, 240–256.
- FÜLEP (1992) – FÜLEP Lajos *Levelezése*, II, szerk. F. CSANAK Dóra, Budapest, MTA Könyvtára–MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1992.
- FÜLEP (1995a) – FÜLEP Lajos: Dante, in Uő, *Egybegyűjtött írások*, II: *Cikk, tanulmányok 1909–1916*, szerk. TIMÁR Árpád, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1995, 210–271.
- FÜLEP (1995b) – FÜLEP Lajos: San Francesco, in *Egybegyűjtött írások*, II: *Cikk, tanulmányok 1909–1916*, szerk. TIMÁR Árpád, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1995, 387–507.
- FÜLEP (1995c) – FÜLEP Lajos: Humanizmus, Ariosto, Machiavelli, in *Egybegyűjtött írások*, II: *Cikk, tanulmányok 1909–1916*, szerk. TIMÁR Árpád, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1995, 283–326.
- FÜLEP (1995d) – FÜLEP Lajos: Petrarca, in *Egybegyűjtött írások*, II: *Cikk, tanulmányok 1909–1916*, szerk. TIMÁR Árpád, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1995, 272–281.
- FÜLEP (1995e) – FÜLEP Lajos: Torquato Tasso, in *Egybegyűjtött írások*, II: *Cikk, tanulmányok 1909–1916*, szerk. TIMÁR Árpád, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1995, 327–337.
- KAPOSI (1994) – KAPOSI Márton: *Intuíció és költészet. Benedetto Croce*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.
- KAPOSI (2005) – KAPOSI Márton: Esztétika és dantisztika Fülep Lajos életművében, *Polisz*, 2005, 89. sz., 6–15.
- KAPOSI (2006) – KAPOSI Márton: *Élő középkor és halhatatlan reneszánsz. Tanulmányok*, Budapest, Hungarovox, 2006.
- KOPASZ (1980) – KOPASZ Gábor: Fülep Lajos, a tudós lelkipásztor, *Confessio*, 1980, 4. sz., 13–28.
- MÁRFAI MOLNÁR (2001) – MÁRFAI MOLNÁR László: Művészet a történetiség két aspektusában, in Uő: *Jelentés a dialógus nyomán. Tanulmányok a fiatal Fülep Lajos művészeti írásairól*, Budapest, Argumentum, 2001.
- SALLAY (1986) – SALLAY Géza: Fülep Lajos Dante-értelmezése, in *Tudományos ülésszak Fülep Lajos születésének századik évfordulójára*, szerk. NÉMETH Lajos, Pécs, Tempo, 1986 (Dunántúli dolgozatok. Művészettörténeti sorozat).